

ПОСТАТЬ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ ЛЮДВИГА КУБАЛІ

Розкрито історіографічну спадщину Людвіга Кубалі стосовно постаті Богдана Хмельницького. Зазначено, що порівняно не багато українських і польських науковців у своїх працях здійснили аналіз доробку вченого. Історики зазначають, що на початковому етапі своєї кар'єри Л. Кубаля достатньо мало приділяв уваги науковій критиці джерел. Зрештою, цей недолік був характерним для тогочасної історіографічної традиції. В свою чергу, заслуговує на увагу фактичний матеріал представлений у працях вченого. У запропонованій статті автор також представив окремі епізоди біографії Л. Кубалі.

Ключові слова: Б. Хмельницький, Л. Кубаля, історіографія

Ткачук А. И.

*к.и.н., доцент, Херсонский государственный аграрный университет,
г. Херсон, Украина*

ЛИЧНОСТЬ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В ТВОРЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ ЛЮДВИГА КУБАЛИ

Раскрыто историографическое наследие Людвиг Кубали относительно личности Богдана Хмельницкого. Отмечено, что сравнительно немного украинских и польских ученых в своих работах осуществили анализ наследия ученого. Историки отмечают, что на начальном этапе своей карьеры Л. Кубаля достаточно мало уделил внимания научной критике источников. Впрочем, этот недостаток был характерным для тогдашней историографической традиции. В свою очередь, заслуживает на внимание фактический материал представленный в работах ученого. В предложенной статье автор изложил отдельные эпизоды биографии Л. Кубалы.

Ключевые слова: Б. Хмельницкий, Л. Кубаля, историография.

Tkachuk A. I.

Kherson, Ukraine

BOHDAN KHMELNYTSKY' FIGURE IN A CREATIVE HERITAGE OF LUDVIG KUBALYA

The historiographic heritage Disclosed of Ludwig Kubalya concerning Bohdan Khmelnytsky's figure is opened. It is noted that slightly Ukrainian and Polish scientists made the analyses of the scientist in their works. Historians note that at the initial stage of his careers L. Kubala paid not enough attention to scientific criticism of sources. Finally this shortcoming was characteristic for historiographic tradition of that time. In turn the actual material presented in works of the scientist deserved attention. The author also presented separate article episodes of the biography and scientific career L. Kubalya in the offered article.

Key words: B. Khmelnytsky, L. Kubala, historiography

Неординарний український воєначальник і політик Богдан Хмельницький привертав і продовжує привертати увагу істориків багатьох країн. Окрім так званих «круглих дат» [29], коли інтерес до постаті гетьмана значно зростає дослідники ведуть планомірну роботу по вивченню перипетій його життя та діяльності [1-5]. Результатом такого зацікавлення вітчизняних істориків став захист кандидатських та докторських дисертацій.

Характерною особливістю цих праць, є намагання їх авторів прослідкувати трактування особистості Б. Хмельницького та хід визвольної війни науковцями сусідніх країн, зокрема росіянами [6-7]. Принагідно зазначимо, що російські історики регулярно публікують свої дослідження у вигляді монографій або науково-популярних видань [8].

Суттєвими є напрацювання польських науковців. У цьому контексті необхідно

виділити монографію краківського вченого Я. Качмарчика «Гетьман Богдан Хмельницький», яка вийшла друком польською і українською мовами [9-10]. Науковцю вдалося уникнути політичної заангажованості при викладі свого бачення неординарної особистості гетьмана. Піднявши цілу низку котroversійних питань, автор запросив фахівців до зваженої дискусії і пошуку нових джерел, які би «пролили світло» на недостатньо вивчені епізоди життя козацького ватажка.

Маємо відзначити, що дослідники Хмельниччини досягли такого рівня володіння матеріалом, що поруч із продовженням пошуку нових джерел все більше звертаються до історіографічної спадщини кінця XIX – початку XX століття. Метою нашої статті є розглянути напрацювання вітчизняний і польських вчених стосовно історіографічної спадщини окремих польських дослідників, які у своїй творчості висвітлювали постать Б. Хмельницького.

До числа тих, чий науковий напрацювання привернули увагу польських [11-12] і українських [13; 24] дослідників належить і Людвіг Кубаля [25-27]. Адже історичні праці Л. Кубалі продовжують привертати інтерес, видаються в формі препринтів, хоча й досі ще не здійснено скільки-небудь вагомому наукового опрацювання чи серйозної оцінки його численної і різносторонньої наукової творчості.

У доробку представниці познанського осередку дослідження військової історії Александри Кубяк превалюють мілітарні аспекти творчості Л. Кубалі. Вона стверджувала, що незважаючи на численні упущення праці Л. Кубалі являють інтерес, так як у них достатньо фактичного матеріалу, розкриваються способи провадження воєн, показані тогочасні звичаї, розкривається стратегія і тактика ведення воєн. На противагу їй, українська дослідниця, представниця львівської школи в українській історіографії Оксана Руда, проаналізувала історіографічний доробок Л. Кубалі стосовно польсько-українських відносин у XVII столітті, зокрема визвольної війни українського народу. Вона звернула увагу на причини та перебіг воєнних дій, а також оцінку їх польським істориком. Дослідниця

відзначила певний суб'єктивний підхід науковця при оцінці подій польсько-української минувшини.

Власні оцінки доробку Л. Кубалі запропонував І. Ярмошек. На його думку, варто констатувати, що польську історіографію традиційно цікавили проблеми військової історії, у тому числі й ті, які відбувалися на теренах України.

Оригінальний підхід при вивченні доробку Л. Кубалі запропонував доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історіографії та методології історії Академії імені Яна Длугоша Тадеуш Срогош. Окрім аналізу праць історика притаманного українськими та польськими науковцями, він подав коротку біографію Л. Кубалі, а також запропонував своє бачення його історіографічної спадщини [12, с. 88].

Фактом є те, що у гроні козацьких постатей, висвітлених Л. Кубалею чільне місце посів Б. Хмельницький. Історик виділив низку особистих, суспільних, культурних, релігійних і національних передумов, які доправили до вибуху козацького повстання, що переросло у визвольну війну 1648-1654 років. На думку Т. Срогоша: «Окрім закидів у поверховості Людвігу Кубалі відмовляли у військовій компетентності (часом також закидалися претензії в недостатній критиці джерел і аналітичного мислення), на тлі суспільно-політичних і військових подій він характеризував Б. Хмельницького як вправного вождя і політика, зрештою батька нації, що провадив активну зовнішню політику і здатного організувати підривну роботу в глибокому тилу коронної армії» [13, с. 89].

Л. Кубаля звернув увагу на ту обставину, що гетьман був хорошим тактиком і розумівся на тонкощах ведення переговорів. На доказ своїх слів він навів ситуацію, яка склалася під Зборовом. Так, Б. Хмельницький навіть спочатку просив у короля вибачення і «...клявся у вірності та вірно-підданстві, і зазначав, що готовий поступитися булавою Забуському, якщо така королівська воля» [14, с. 153]. Дослідник у своїх розвідках зобразив далекосяжну гру Б. Хмельницького з метою використати протиріччя між Річчю Посполитою, Кримським ханством, Молдавією і

Волошиною, Османською портою, Московією, Семигородом, Швецією тощо.

У багатьох своїх публікаціях, які більше видаються публіцистичними нарисами, Л. Кубалю був достатньо далеким до критичного сприйняття джерел і був схильний демонізувати постать Б. Хмельницького [22]. Історик писав: «Значні військові досягнення залежали від того, чи гетьман був п'яний чи тверезий. Від того також залежали кари і дисципліна в обозі. Коли він пив, пило і все військо. Не було тоді мови про дисципліну, полковники ховалися по куренях, ватаги черні кидалися одні на одних і займалися грабунком. Здавалося, що немає сили людської, яка могла навести порядок, поки він не тверезів» [14, с. 270]. Аналізуючи напрацювання Л. Кубалю І. Ярмошик відмітив, що простежується негативне ставлення цього польського історика до постаті Б. Хмельницького. «Без посилання на використане джерело він пише про те, що козацький гетьман не вийшов привітати хана у таборі, тому що лежав п'яний у своєму наметі. Таке свідчення Л. Кубалю пізніше критично розглянув та спростував М. Грушевський» [28, с. 6].

Богдан Хмельницький вміло застосовував новітню тактику, яка з'явилася у Європі в часи тридцятирічної війни, а саме вміння перемагати з меншими силами за рахунок залізної дисципліни та послуху своєму вождеві. Сучасні польські дослідники, аналізуючи здобутки і проблеми історичної науки кінця XIX – початку XX століття, звертають увагу на упущення, які допускалися при аналізі джерел та прогалини в методології досліджень [15].

У працях, опертих на солідний джерельний матеріал і вагому аналітичну базу, Л. Кубалю був схильний віддати належне ватажку українського народу. Зокрема, оцінюючи постать гетьмана зазначав: «Був то чоловік під кожним поглядом надзвичайних вимірів – переважав людей настільки здібних, що потрапив до числа безперечних авторитетів... У його розпорядженні не було вишколеної інтелігенції і засобів старої держави; все необхідно було створювати, підбирати і навчати людей, доходити до дрібниць. А те, що його військо не вмирало з голоду, мало зброю, амуніцію, надійних агентів і розвідку,

що його держава ніколи не бідувала без грошей – його особиста заслуга, якій можна позаздрити» [16, с. 8]. Усе вищесказане, як і продуманий та ефективний адміністративно-територіальний, судовий та військовий устрій, давало Б. Хмельницькому надію на утвердження самостійної держави. У своїй історіографічній розвідці присвяченій науковому доробку Л. Кубалю наш сучасник Т. Срогош, підводячи підсумок зазначив: «Львівський історик яскраво змальовував постаті козаків середини XVII століття, характеризуючи не тільки їх внесок у політичну і військову історію, також змальовуючи умови їх життя, а ще емоції і слабкості. Сучасні теоретики приділяють багато уваги так званому історіографічному викривленню героїв. Чи Людвіг Кубалю мусив перекручувати постаті козаків, чи скоріше їх змалювання відповідало дійсності, коли віддзеркалення змісту передане в джерелах і відображало загальні настрої? Очевидно, що Людвіг Кубалю не знав прийомів так званої новітньої історіографії, але зауважимо в його творчості знаходимо бачення мікроісторії, чи використання діалогів (це в його епоху не становило якогось виключення). В цьому, напевно, полягала таємниця популярності літературних образів. Характеристика історичних постатей і їх діяльності, в тому числі козаків, подається у трактуванні притаманному Людвігу Кубалю, однак це вимагає подальших ґрунтовних досліджень» [17, с. 91].

Не можемо не погодитися з відомим сучасним польським дослідником. Проведені нами пошук матеріалів та аналіз творчого доробку Л. Кубалю дозволяє доповнити загальну палітру життєвого шляху та історіографічної спадщини львівського історика. Зокрема, встановлено, що конкуруючи з Генриком Шміттом, Юліаном Бартошевичем і Юзефом Шуйським за право очолити створену в Ягеллонському університеті кафедру польської історії [18, с. 161] Людвіг Кубалю зіштовхнувся з протидією Міхіла Бобжинського. Очевидно, це пов'язано з тим, що М. Бобжинський надто активно і стрімко утверджувався в оточуючому його науковому середовищі та послідовно відстоював власні погляди. Так,

він дійсно був у числі тих, хто не допустив до обрання на кафедру в Ягеллонському університеті Л. Кубалю, поки той не посів відповідну посаду на одній із кафедр Львівського університету [19, с. 342]. «Міхала Бобжинського дратувало не сприйняття Кубалею наукових дискусій та історичних гіпотез. ... Смоленський і Бобжинський констатували те, що оцінки функціонування сімнадцяти столітньої Речі Посполитої подані Людвігом Кубалею були достатньо непереконливими, а причину того вбачали в низькій науковій вартості його праць» [20, с. 170]. 24 вересня 1869 року Юзефа Шуйського обрано звичайним професором і завідувачем кафедри польської історії Ягеллонського університету [21, с. 10]. В свою чергу ще один представник краківської історичної школи Станіслав Смолька, не дивлячись на особистий конфлікт із Людвігом Кубалею (вони були знайомі ще по Львівській гімназії, коли Л. Кубаля працював помічником вчителя), допоміг останньому в працевлаштуванні до Львівського університету.

Безперечно, Л. Кубаля був неординарною людиною. Адже його ім'я вписано в число найбільш активних учасників січневого

повстання. Він очолював збройні загони краківських повстанців. За це відсидів два роки у в'язниці. У 1867 році захистив докторську дисертацію в Ягеллонському університеті. Він був членом Академії знань (Краків) і доктором *honoris causa* Львівського університету. В польській історіографії сформувалося переконання, що саме під впливом прочитаних «*Szkiców historycznych*» авторства Людвіга Кубалі польський письменник Генрик Сенкевич написав свою знамениту трилогію. Не дивно, що постаті козаків зображені Г. Сенкевичем під впливом історичних творів Л. Кубалі, до тепер породжують емоції і дискусії.

Звичайно, на ранньому етапі своєї наукової діяльності Л. Кубалі не вдалося уникнути певного не критичного підходу при використанні джерел. Давалася в знаки і певна слабкість історіографічної традиції у тогочасній польській історіографії. Однак, на відмінну від Францішка Равіти-Гавронського [23], який упереджено ставився до українських козаків і селян, а також виключно у темних барвах змальовував постать Б. Хмельницького – Л. Кубаля намагався докопатися до істини і подати події далекої минувшини як можна об'єктивніше.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Замлинський В.О. Богдан Хмельницький / В.О. Замлинський. – М. : Молода гвардія, 1989. – 334 с.
2. Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький: Соціально-політичний портрет / В.А. Смолій, В.С. Степанков. - К., 1993.
3. Брехуненко В. Богдан Хмельницький / В. Брехуненко. – К. : ПП Брехуненко Н., 2007. – 72 с.
4. Брехуненко В. Українська держава доби Богдана Хмельницького / В. Брехуненко. – К. : ПП Брехуненко Н., 2009. – 64 с.
5. Будзинская Н. Богдан Хмельницький (1595-1657) / Н. Будзинская // Купола. – 2005. – № 1. – С. 51-53.
6. Бравцев Д.А. Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст. в сучасній російській історіографії: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2006.
7. Стороженко І.С. Богдан Хмельницький і Запорозька Січ кінця XVI – середини XVII століть (генезис, еволюція та реформування організаційної структури Січі): Автореф. дис. ... докт. іст. наук. – Львів, 2008.
8. Андреев А., Андреев М. Богдан Хмельницький в поисках Переяславской рады. – Москва-Киев-Львов-Минск: б.и., 2013.
9. Kaczmarczyk J. Bohdan Chmielnicki. - Wrocław; Warszawa; Krakow; Gdansk; Lodz, 1988.
10. Качмарчик Я. Гетьман Богдан Хмельницький / Я. Качмарчик ; пер. з пол.: І.І. Сварник; наук. ред.: М.Р. Литвин, С. Степень; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Перемишль; Львів : Південно-східний наук. ін-т у Перемишлі, 1996. – 327 с.
11. Kubiak A. Badania nad dziejami wojskowości w twórczości Ludwika Kubali, w: Studia z dziejów polskiej historiografii wojskowej / red. B. Miśkiewicz. – Poznań 1975. – Т. 1. – s. 101-115.
12. Srogosz T. Postacie Kozaków w historiografii Ludwika Kubali / T. Srogosz // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Зб. наук. ст. – 2012. – Вип. 21, Ч. 2. – С. 88-92.
13. Ruda O. Ludwik Kubala jako badacz dziejów stosunków polsko-ukraińskich XVII wieku // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. / red. J. Maternicki, L. Zaszkiłniak. – Rzeszów, 2004. – Т. 2. – s. 209-217.
14. Kubala L. Szkice historyczne. – Т. 1. – Warszawa, 1901.
15. Topolski J. Jak się pisze i rozumie historię // Tajemnice narracji historycznej. – Warszawa, 1998. – s. 311-321.

16. Kubala L. Szkice historyczne. – T. 3. – Warszawa-Kraków, 1910.
17. Srogosz T. Postacie Kozaków w historiografii Ludwika Kubali / T. Srogosz // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Зб. наук. ст. – 2012. – Вип. 21, Ч. 2.
18. Złota ksega historiografii lwowskiej XIX – XX wieku / pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka. – Rzeszów : Wyd. URz., 2007.
19. Spór o historyczną szkołę krakowską. W stulecie katedry historii Polski Uniwersytetu Jagiellońskiego. 1869-1969 / pod red. C. Bobińskiej. – Kraków : Wyd. Literackie, 1969.
20. Pijaj S. Między Polskim patriotyzmem a Habsburskim lojalizmem. Polacy wobec przemian ustrojowych monarchii habsburskiej (1866-1871) / S. Pijaj. – Kraków : Historia Jagellonica, 2003.
21. Smolka S. Jozef Szujski – jego stanowisko w literaturze i w społeczeństwie / S. Smolka. – Krakow: Odb. z «Czasu», 1883.
22. Kubala L. Oblężenie Lwowa w roku 1648. – Warszawa, 1930.
23. Gawroński-Rawita F. Obszar, zaludnienie i tworzenie się Kozaczyzny / F. Gawroński-Rawita. – Kraków : Świat Słowiański, 1914. – 70 s.
24. Руда О.В. Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця XIX – першої третини XX століття / О. Руда. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. – 416 с.
25. Kubala L. Oblężenie Lwowa / Ludwik Kubala // Kubala L. Studia historyczne. – Serya 1. – Warszawa; nakład Gebethnera i Wolffa, 1901. – S. 81-110.
26. Kubala L. Oblężenie Zbaraża / Ludwik Kubala // Kubala L. Studia historyczne. – Serya 1. – Warszawa; nakład Gebethnera i Wolffa, 1901. – S. 111-169.
27. Kubala L. Bitwa pod Beresteczkiem / Ludwik Kubala. // Kubala L. Studia historyczne. – Serya 1. – Warszawa; nakład Gebethnera i Wolffa, 1901. – S. 239-310.
28. Ярмошик І. Берестецька битва 1651 р. в наукових дослідженнях польських авторів / І. Ярмошик // Грані. – 2012. - №3. – С. 3-6.
29. Переяславська рада 1654 року (історіографія та дослідження) / Редколегія П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. – К.: Смолоскип, 2003. – 890 с.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Тригуб П.М.*, д.і.н., професор; *Сінкевич Є.Г.*, д.і.н., професор

© Ткачук А. І., 2014

Дата надходження статті до редколегії 19.11.2014